

ורד אליצור (נעם)

הצצה אל עולמו של תנא גולני רבי אליעזר הקפרי

בשנים תשכ"ז ותשל"ב נערכו סקרים ארכאולוגיים בכפר דבורה אשר במרכז רמת הגולן. הסקר גילה עושר של שרידים ארכיטקטוניים, של כתובות ושל עיטורים, המעידים על קיום יישוב יהודי פורח בכפר במאות הג'ד' לספירה. דרך עפר טובה שפונה צפונה מכביש גשר בנות יעקב-נפח, המתחילה כשני ק"מ ממזרח לפנייה לקצרין, מוליכה אל הכפר שנמצא על הגדה הצפונית של נחל דבורה.

ממצא אחד שנתגלה בכפר הוא יחיד במינו בארץ בחשיבותו ובמשמעותו ההיסטורית: במסגד הכפר נמצא משקוף מעוטר בשני עופות דורסים, האוחזים זר במקוריהם. על המשקוף חרותה הכתובת: "זה בית מדרשו שהלרבי [= של רבי] אליעזר הקפרי".¹ המשקוף מוצג היום במוזיאון הגולן בקצרין.

* הדברים פורסמו בשנת תשמ"ב בתדפיס בהוצאת בית ספר שדה קשת יהונתן. החומר עבר עריכה ועיבוד לקראת פרסומו בגיליון זה של על אתר.

1. D. Urman, 'Jewish inscriptions from Dubbra in the Golan', *IEJ* 22 (1972), pp. 21-23; הנ"ל, 'משקוף בית מדרשו של רבי אליעזר הקפרי', *חדשות ארכיאולוגיות* ל (תשכ"ט), עמ' 1-2; הנ"ל, 'כתובות יהודיות מן הכפר דבורה שבגולן', *תרביץ* מ (תשל"א), עמ' 406-408; גב"ע צרפתי, 'כתובות יהודיות מן הגולן', *תרביץ* מא (תשל"ב), עמ' 125; ד' אורמן, 'כתובות יהודיות מן הכפר דבורה שבגולן', *קדמוניות* ד/16 (תשל"ב), עמ' 131-133; י' נווה, *על פסיפס ואבן, ירושלים תשל"ח*, עמ' 25.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בשום נקודה אחרת בארץ, לבד ממערת קבורה אחת בבית שערים, לא מצאנו עדיין שמו של תנא ידוע נזכר במפורש. גם כתובת ברורה, המזכירה את מוסד בית המדרש, לא נמצאה לפני כן בחפירות ארכאולוגיות. לפיכך מפתיעה ומרגשת הייתה הפגישה עם עדות לפתח בית מדרש מתקופת המשנה, ולא עוד - אלא פתח הנושא עליו בבירור שמו של תנא ידוע, ודווקא בגולן, שמעמדו וחשיבותו בימי המשנה לא היו נהירים לנו עד כה מן המקורות.

ר' אליעזר² הקפר היה תנא מן הדור החמישי, שחי בסוף המאה השנייה, בימי רבי יהודה הנשיא. הוא מוכר לנו היטב מן המקורות. הזיקה בין השם 'רבי אליעזר הקפר' לשם אחר הנזכר הרבה במקורות חז"ל - 'בר קפרא' - מעוררת שאלות קשות. אפשר שרבי אליעזר הקפר היה אביו של בר קפרא, אך ייתכן כי מדובר באותו אדם עצמו.³ הכינוי 'ברבי' - בן רבי, הנסמך לעתים לרבי אליעזר,⁴ מלמד שהיה מן הסתם בנו של אדם גדול בתורה. סימנים רבים מראים כי רבי אליעזר הקפר שהה במקומות שונים ויש רגילים לסברה כי במשך זמן מסוים היה לו בית מדרש בדרום.⁵ אולם, חכמים רבים עברו באותם דורות ממקום למקום ואין ספק כי לרבי אליעזר הקפר היה בית מדרש בגולן.

למקור השם 'קפר' הועלו מספר השערות. פרשנים ראשונים נהגו לפרש שהכינוי 'קפר' הוא שיבוש הכינוי 'כופר', כדוגמת ר' יוסי בן כופר, שפירושו עושה זפת. ייתכן שעסק בייצור יין קפריסין או בייצור תרופות ותבלינים מניצני הצלף - 'קפרס', הנאכלים בחומץ ובמלח. בשנים האחרונות הועלתה ההשערה שיש קשר בין השם 'קפר' למקום קפירה - כפר קטן כארבעה ק"מ מצפון-מזרח לדבורה.⁶

הזדמנות נדירה נפלה לידינו - להיכנס אל בית מדרשו של אחד התנאים פנימה ולשמוע לקחו, מתוך היכרות עם הסביבה בה חי ועם בתי כפרו, ממש כפי שעשו יהודי הגולן אלף ושמונה מאות שנה לפנינו. מעתה ראוי שנתבונן מחדש באמרותיו שבמקורות, וננסה לצרף מהן תמונה שלמה של האישיות ושל דעותיה, דעות שוודאי

2. הנוסח הרווח במקורות, לגרסותיהם השונות, הוא 'אלעזר'. לקמן נשתמש בשם 'אליעזר', כפי שנכתב בכתובת.
  3. ראה לאחרונה: ד' אורמן, 'רבי אליעזר הקפר ובר קפרא - האמנם אב ובנו?', באר שבע ב (תשמ"ה), עמ' 7-35, וראה הספרות שהביא במאמרו. ברשימה זו התייחסנו רק למאמרים המתייחסים לרבי אליעזר הקפר ודומה כי יש בהם די כדי לאפיין את אישיותו ואת פועלו.
  4. ראה למשל: בבלי תענית יא ע"א; בבלי נדרים י ע"א ועוד.
  5. 'שוורץ, היישוב היהודי ביהודה מלאחר מלחמת בר כוכבא ועד לכיבוש הערבי, ירושלים תשמ"ו, עמ' 249-250.
  6. ד' אורמן, קדמוניות, לעיל הערה 1.
- [הערכת המערכת - על השמות אלעזר/אליעזר, וכן על השם קפר ראה א' נתנאל, 'פרשת שמות - על שמות פרטיים בכתובות מן הגולן', בגיליון זה של על אתר, עמ' 217-226.]

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

נודעה להן השפעה על אבותינו, אנשי הגולן. מתוך עיון במשנתו נוכל לעמוד במידת-מה על הלכי הרוח של התקופה, ולנסות לחפש בדבריו של רבי אליעזר הקפר את בואת מקומו ואת הנופים בהם חי.

במאמר אחד של רבי אליעזר הקפר, במסכת אבות, מוצגת בפנינו השקפת עולמו בתמציתיות ובהירות חותכת, במשפטים קצובים וקשים כמהלומות פטיש:

הילודים למות, והמתים להחיות, והחיים לידון. לידע, להודיע ולהודע שהוא אל. הוא היוצר, הוא הבורא, הוא המבין, הוא הדין, הוא עד, הוא בעל דין, והוא עתיד לדון. ברוך הוא - שאין לפניו לא עולה, ולא שכחה, ולא משוא פנים ולא מקח שחד, שהכל שלו. ודע, שהכל לפי החשבון. ואל יבטיחך יצרך שהשואל בית מנוס לך. שעל כרחך אתה נוצר, ועל כרחך אתה נולד, ועל כרחך אתה חי, ועל כרחך אתה מת, ועל כרחך אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא (משנה אבות פ"ד מ"ב).

מסתמנת כאן הסתכלות חמורה, מפוכחת מאשליה, בגלגל החוזר של חיים-מוות-תחיה, שאת כולה בורא עולם על האדם בעל כורחו, שאין לו סיבה ותכלית אלא "לידע להודיע ולהודע שהוא אל" ושואין בו מנוס ומפלט, לא בחיים ולא במוות, ממציאותו ומדינו של מלך מלכי המלכים.

מעניין, שהמסקנה שהסיק רבי אליעזר הקפר מהסתכלות זו אינה התרחקות מהבלי העולם הזה ובריחה מן השמחות החומריות, כי אם להפך. אין הוא שולל את הנאות החיים. הוא מגנה את הסגפנות ודעתו זו משתקפת ביחסו לדין.

רבי אלעזר הקפר ברבי אומר: מה תלמוד לומר 'זכר עליו מאשר חטא על הנפש' (במדבר ו', יא), וכי באיזו נפש חטא זה? אלא שציער עצמו מן היין. וקל וחומר, ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא, המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה (בבלי נזיר יט ע"א).

מפי רבי אליעזר הקפר שמענו מספר גדול יחסית של הלכות ופתגמים הנוגעים לדין. כך, למשל, מבחין הוא בין יין לשכר שנאסרו על הנזיר:

'מיין ושכר יזיר' (במדבר ו', ג) - מה כפל הכתוב יין ושכר, והלא יין הוא שכר ושכר הוא יין... ר' אליעזר הקפר אומר: יין זה מזוג, שכר זה חי... (במדבר רבה י, ח).

בצד החיוב שמחייב ר' אליעזר הקפר את השתייה, מזהיר הוא בדרך של שעשועי גימטריא מפני הסכנה שבשכרות ומפני שתייה בזמן הלא נכון:

וכך שנה ר' אלעזר הקפר: נכנס יין שהוא שבעים, ויצא סוד שהוא שבעים. לך נצטוה כהן גדול שלא ישתה יין בשעת העבודה, שלא תטלטל דעתו (תנחומא שמיני ה; מהד' בובר, עמ' 26).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ביחסים שבין אדם לחברו מדגיש רבי אליעזר הקפר את השלום. רבות מאמרותיו משבחות את השלום ואת מנוחת הנפש, ומטיפות להתגבר על כל היצרים המרחיקים את האדם מן השלום - קנאה, תחרות, כעס ורדיפת כבוד.

בחיים הפרטיים:

הקנאה והתאוה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם (משנה אבות פ"ד מכ"א).

התרחק מן התרעומת, שמא תתרעם על אחרים ותוסיף לחטוא (דרך ארץ ז, יג; מהד' היגר, עמ' 134-135).

וכך היה ר' אלעזר הקפר אומר: אהבו את השלום ושנאו את המחלוקת (דרך ארץ ס, יג; מהד' היגר, עמ' 134-135).

ואף בחיים הציבוריים:

ר' אליעזר הקפר אומר: גדול שלום, שאין חותם כל התפלה אלא שלום, ואין חותם ברכת כהנים אלא שלום. גדול שלום שנתן לענוים, שנאמר: וענוים יירשו ארץ והתענגו על רב שלום (תהילים ל"ז, יא). גדול שלום שהוא שקול כנגד הכל. אנו אומרים - עושה שלום ובורא את הכל (במדבר רבה יא ז).

רבי אליעזר מוביל לעימות מעניין בין השלום, החיוב הגדול ביותר, לבין השליה החמורה ביותר להשקפתו - עבודה זרה. לשיטתו אתה נמצא למד, שגדול השלום אפילו מן הפורענות שגוררת עבודה זרה:

גדול השלום, שאפילו ישראל עובדין עבודה זרה, ועושין חבורה אחת, אין מדת הדין פוגעת בהם, שנאמר: 'חבור עצבים אפרים הנח לו' (הושע ד', יז) (תנחומא צו י; מהד' בובר, עמ' 18).

גדולתו זו של השלום, הדוחה עונשה של עבודה זרה, בולטת על רקע יחסו הקיצוני של רבי אליעזר הקפר לעבודה זרה. הוא רואה בעבודה זרה חטא המונע קיומן של כל המצוות והמעכב את הגאולה:

ר' אליעזר הקפר ברבי אומר: וכי לא היה בידם של ישראל ארבע מצות שאין כל העולם כדאי בהם? שלא נחשדו על העריות, ולא על לשון הרע, ולא שנו את שמם ולא שנו את לשונם - ומפני מה הקדים לקיחתו של פסח לשחיטתו די ימים? לפי שהיו ישראל שטופים בע"ז במצרים, וע"ז שקולה כנגד כל המצות (מכילתא דר"י מסכתא בפסחא ה; מהד' הורוויץ-רבינן, עמ' 14-15).

מעניין שבין המצוות ש"אין כל העולם כדאי בהם" מונה רבי אליעזר הקפר גם "ולא שנו את שמם ולא שנו את לשונם", ובדרגת חשיבות זהה לעריות וללשון הרע! נראה שכאן אנו נתקלים במאבק נמרץ של רבי אליעזר נגד נטייתם של בני דורו לאמץ להם משהו מן התרבות הנכרית, נטייה הכרוכה באימוץ שמות הלניסטיים-רומיים.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

נטייה זו נתחזקה בוודאי על רקע הידוק היחסים בין בית רבי לקיסרים הרומיים וההתקרבות בין יהודים לרומאים באותו הדור. אכן, כתובת בית המדרש בדבורה כתובה בעברית - עובדה שאינה נפוצה ביותר בתקופה זו, ששלטו בה הארמית והיוונית. עוד יש להעיר, כי מכל הכתובות בכפר - רק אחת כתובה יוונית.

בהתחשב בדבריו הנחרצים של רבי אליעזר הקפר על עבודה זרה, מפליאה במקצת גישתו העולה בסיפור הבא:

אמר רבי יהושע בן לוי: פעם אחת הייתי מהלך אחר ר' אלעזר הקפר בריבי בדרך, ומצא שם טבעת ועליה צורת דרקון. ומצא עובד כוכבים קטן ולא אמר לו כלום. מצא עובד כוכבים גדול ואמר לו: 'בְּטָלָה', ולא בטלה, סטרו וביטלה. שמע מינה תלת. שמע מינה - עובד כוכבים מבטל עבודת כוכבים שלו ושל חבריו; ושמע מינה - יודע בטיב של עבודת כוכבים ומשמשיה מבטל, ושאינו יודע בטיב עבודת כוכבים ומשמשיה אינו מבטל; ושמע מינה - עובד כוכבים מבטל בעל כרחו (בבלי עבודה זרה מ"ג ע"א).

צורת דרקון היא צורה של עבודה זרה. רבי אליעזר הקפר לא רצה להגביה את המטבע עד שיבטלנו נכרי ויצא בכך מכלל עבודה זרה. מן העובדה שלא פנה לקטן למדנו שרק המכיר בטיב העבודה יכול לבטלה; ומן הסתירה למדנו שאף ביטול הנעשה באונס נחשב ביטול.

כיצד מתיר, מי שקבע כי "שקולה ע"ז כנגד כל המצוות", שימוש והנאה בחפץ שמשמעותו האלילית כה ברורה? ולא זו בלבד; מתמיהה קולה זו שנהג בצלם של עבודת אלילים: לשם הוצאת הציור שעל הטבעת מגדר עבודה זרה, הסתפק רבי אליעזר הקפר בביטולו של נכרי שלא עשה את הטבעת ושלא היה בעליה, ואפילו מאונס! נראה שלפנינו גילוי נוסף של תופעה אופיינית לאותו הדור בכלל - חכמים הקלו בעת ההיא במקצת בגדרי עבודה זרה. אולי משום שתש כוח האלילות והחלה מתגברת נטייה למונותאיזם ולזניחת האלילות, ואולי משום שחשו שהיהדות איתנה דיה כדי לעמוד בהתמודדות עם אמונות הבל. ייתכן שיש כאן מידה של הסתגלות למציאות: מוסדות ציבור, כלי תשמיש, תכשיטים ומטבעות היו מעוטרים בצלמים אליליים, ואי אפשר היה להימנע מלהיתקל בהם.⁷ באמירתו הנחרצת נגד עבודה זרה התכוון רבי אליעזר ל'עבודה זרה' החדשה שהחלה לצבור כוח בימיו, הלא היא הנצרות, אך כשהדברים היו אמורים בעבודה הזרה הקלאסית נטה לפשרות כרוב חכמי דורו. מסתבר שתבליטי הנחשים, הנשרים ודמויות בני האדם, שעטרו את בתי הכפר המשנאי דבורה, לא נחקקו בניגוד להשקפתו של רבי אליעזר הקפר. עוד ניתן

7. עיין א"א אורבך, 'הלכות עבודה זרה והמציאות הארכיאולוגית במאה השנייה ובמאה השלישית', ארץ ישראל ה (תשי"ט), עמ' 189-205.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ללמוד מסיפור זה, כי מעמדם של היהודים בסוף המאה השנייה - לפחות בגולן - היה איתן ובטוח עד שיכול היה חכם יהודי לסטור לנכרי עובר אורח ולכפותו להביע זלזול בסמל מקודש לאמונתו!

הבנייה באבן והעיטור בה רווחו ונשתכללו בגולן ובגליל בימי המשנה והתלמוד, בין השאר בגלל מחסור בעץ לבנייה באזור זה, ואף את התקריות סמכו על עמודי אבן. בכפרו של רבי אליעזר הקפר בולטים שרידי בנייה מפוארת באבן, והמהלך בדבורה יראה עמודים מושלכים בין בתי הכפר, ובסיסים וכותרות מסותתים היטב מצויים בשימוש משני בקירות ובחצרות. על רקע זה נבין את מאמרו הבא של רבי אליעזר הקפר:

כתב - שוקיו עמודי שש מיסדים על אבני פז וגו' (שה"ש ה', טו). העמוד הזה אם אין לו כותרת מלמעלה ובסיס מלמטה - אינו נראה נאה
(תנחומא בהר ב; מהד' בובר, עמ' 104).

אין זו דוגמה יחידה לבקיאותו היתרה של התנא הגולני בבנייה באבן. זו ניכרת באמרתו, שגם ארכאולוגים ימצאו בה עניין:

אל תהא כמשקוף העליון, שאין יד בני אדם יכולה ליגע בה. ולא כאיסקופה העליונה שמבלעת פרצופות (היינו, משקוף בגובה הראש שהפנים מתנגשים בו. והנמשל - אדם מחרחר מדנים). ולא כאיסקופה האמצעית שמנגפת הרגלים (מפתן גבוה מדי). אלא - הוי כאסקופה תחתונה, שהכל דשין בה. וסוף כל הבנין נסתר, והיא במקומה עומדת(אבות דרבי נתן, נו"א, כו

כשאנו מבקרים בדבורה - ניגפים ברגלינו 'באסקופות אמצעיות' ונתקלים בראשינו בנמוכים שבמשקופי הבזלת, נזקפים על בהונותינו כדי לגעת בגבוהים שבהם ונתקלים בבתים שחרבו ובאבנים ששרדו מהם - דומה שעומד התנא מולנו ממש ומצביע על שעיינינו רואות. האין זה מפליא שדווקא החכם היחיד שבהתבוננות של שאר רוח למד דרך ארץ מאבני המשקוף, הוא זה שאת שמו מצאנו חקוק לדורות על משקוף? אדם זה לימד שבעלי מידות הם כאבן המשתיירת יחידה מפית חרב, והנה - האבן הנושאת את שמו שרדה יחידה מבית שחרב...

הקבלה נוספת מפליאה כזאת מצאנו בין דברי רבי אליעזר הקפר לאשר נותר אחריו באבן. בית המדרש הקדום היחיד ששמו עליו, שנתגלה בארץ, הוא בית מדרשו של האיש שאמר:

עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל שיקבעו בארץ ישראל, שנאמר 'כי כתבור בהרים וככרמל בים יבא' (ירמיה מ"ו, יח), והלא דברים קל וחומר: ומה תבור וכרמל שלא באו אלא לפי שעה ללמוד תורה נקבעים בארץ ישראל, בתי כנסיות ובתי מדרשות שקורין ומרביצין בהן תורה - על אחת כמה וכמה! (בבלי מגילה כט ע"א).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בימיו של רבי אליעזר הקפר, סמוך לחתימת המשנה, גבר תהליך הירידה של יהודים מארץ ישראל לבל. בבבל החלו לפרוח קהילות יהודיות ומרכזים תורניים, עד אשר במשך מאות השנים שאחר כך - בתקופת התלמוד - נטלה הנהגת בבל את הבכורה מהנהגת ארץ ישראל. חכמינו ניסו לעצור במידת האפשר את התהליך הזה, שדלדל את היישוב היהודי בארץ והעצים את הגלות. בדבריהם של חכמים אנו מוצאים מאמרים אלו:

לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה עובדי כוכבים, ואל ידור בחוץ לארץ ואפילו בעיר שרובה ישראל, שכל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה (בבלי כתובות קי ע"ב).

שאינ תורה כתורת ארץ ישראל ולא חכמה כחכמת ארץ ישראל (בראשית רבה טז, ד; מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 147).

חכם הדר בארץ ישראל ויצא חוצה לארץ - פגם (אבות דרבי נתן, נו"א, כח; מהד' ש"ז שכטר, עמ' מ"ג).

המאמר של רבי אליעזר הקפר - בעניינם של בתי המדרשות הבלליים שסופם לקבע בארץ ישראל - מביע את אמונתו כי מקומם האמיתי של התורה ושל לומדיה הוא ארץ ישראל, וסופה של תורה לחזור ולשכון כבוד בארצנו. מדבריו יוצא שראה את ייעודו לא רק בעיסוק בתורה ובהפצתה, אלא בעיקר בנטיעת תורתו ובית מדרשו בארץ ישראל דווקא. אולי זכות מסירותו לארץ היא שעמדה לו שיתקיים בית מדרשו. היום, עם תחיית ארץ ישראל והגולן בתוכה, קמים לתחייה גם זכרו ודבריו, כפי שדרש:

'חלקי בארץ החיים...' (תהילים קמ"ב, ו) אמר ריש לקיש בשם רבי אלעזר הקפר - מפני שְׁמַתִּי ארץ ישראל חיים תחילה לימות המשיח, לפיכך הוא קורא אותה ארץ החיים (תנחומא ויצא כג; מהד' בובר, עמ' 160).

מבין תלי החרבות של הכפר דבורה ומתוך אמרותיו של רבי אלעזר הקפר במקורות עולה דמותו של חכם מנהיג, איש הגולן, בימי המשנה. רבי אליעזר הקפר היה תנא שהתמודד עם בעיות דורו: לחם בחדירת השפעות נכריות ובירידה מארץ ישראל מחד, ומאידך, משרשו זאת התנאים ומשמצא צורך בכך, הקל אפילו בהלכות עבודה זרה.

אף שידע והודיע שאין מנוס מדין הבורא, חינך לחיים שיש עמם שמחה ונועם ומידה של הנאות הגוף. תנאי ראשון לחיים ששאף להם ולשמירת המצוות כולן

8. ראה י' גפני, 'מעמדה של ארץ ישראל בתודעה היהודית בעקבות מרד בר כוכבא', בתוך: א' אופנהיימר וא' רפפורט (עורכים), **מחקרים חדשים**, ירושלים תשמ"ז, עמ' 224-232.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

נראה לו **השלום**, והמקום היחיד שניתן לקיים בו תורה וחיים הוא **ארץ ישראל**; אכן, נופי הארץ ונופי מקומו - הכפר דבורה שבגולן - נשקפים מתוך דבריו.

על אתר ד"ה' (ניסן תשנ"ט)

www.herzog.ac.il